

Csordás Dóra – Csordás Sándor

Az emberközpontú és közösségi irányultságú börtönrendszerek főbb jellemzői¹

A modern büntetés-végrehajtási rendszerek alapvető rendeltetése a társadalom védelme a bűnözéssel szemben azáltal, hogy a szabadságelvonnással járó büntetések és intézkedések végrehajtása során elősegítik a fogvatartottak társadalomba való beilleszkedését. Ezt a rendeltetést – a jelenlegi társadalmi fejlettségi szinten – leghatékonyabban az olyan emberközpontú és közösségi irányultságú börtönrendszerek képesek betölteni, amelyek egyaránt szolgálják a fogvatartott – mint ember – és a társadalom – mint közösség – érdekeit.

A büntetés-végrehajtási rendszer – mint a társadalom egyik szervezeti és működési rendszerének hatásmechanizmusa – a fogvatartottak beilleszkedésének elősegítésére irányul. Az egész rendszer ennek megfelelően épül fel, egyes elemei az ezt szolgáló alapelvek szerint működnek.

1. A büntetés-végrehajtási rendszerek felépítése

1.1. Az államnak a társadalom védelme érdekében fenn kell tartania a közrendet és a közbiztonságot, üldöznie kell a bűncselekményeket, meg kell büntetni az elkövetőket, és végre kell hajtania a büntetéseket. Mindez az állam büntető hatalmát jelenti. A büntető hatalom gyakorlása jogilag szabályozott módon történik, melyet a büntető jogterület szabályoz. A büntető jogterületet egymáshoz szorosan kapcsolódó, de mégis elkülönült jogágak alkotják, úgymint a büntető anyagi jog, a büntető eljárásjog és a büntetés-végrehajtási jog.

Az állam büntető hatalmának gyakorlására, a büntető felelősségre vonás érvényesítésére különböző szervezeti rendszereket hoznak létre, amelyek a bűnüldözést, az ítélezést és a büntetések végrehajtását végzik (nyomozó szervek, bíróságok, ügyészségek, büntetés-végrehajtási szervek).²

¹ A „Szocializáció és reszocializáció a börtönben” című – 2006. november 17-én megtartott – konferencián elhangzott előadás bővített, szerkesztett változata.

² Magyarországon a büntetéseket és az intézkedéseket a következő szervek hatják végre. Büntetés-végrehajtási Szervezet – végrehajtja a szabadságvesztést, a kényszergyógykezelést, az előzetes letartóztatást, az ideiglenes kényszergyógykezelést, az elzárást, az idegenrendészeti őrizetet. Pártfogó Felügyelői Szolgálat – végrehajtja a közérdekű munkát, a pártfogó felügyeletet, az utógondozást. Rendőrség – végrehajtja az előzetes letartóztatást, az őrizetet, az elzárást, a mellékbüntetések ellenőrzését. Javító intézetek – végrehajtják a javító intézeti nevelést, a fiatalok előzetes letartóztatását. Bíróságok gazdasági hivatalai – végrehajtják a pénzbüntetést, a pénz mellékbüntetést, az elkobzást és a vagyonelkobzást. Idegenrendészeti hatóságok – végrehajtják a kiutasítást. Önkormányzatok – végrehajtják a járművezetéstől eltiltást, a közútyektól eltiltást. Határőrség – végrehajtja az idegenrendészeti őrizetet.

A büntetés-végrehajtási rendszer (más kifejezéssel: börtönrendszer) a maga sajátosságaival, a szervezeti rendszerekre vonatkozó általános törvényszerűségek alapján épül fel és működik. A szervezetekre általánosan jellemző, hogy

- valamilyen cél elérésére létesülnek,
- valamilyen elvek, „filozófia” szerint működnek,
- valamilyen tevékenységet végeznek, illetve feladatokat látnak el,
- működésüket valamilyen szabályok irányítják,
- létrehozzák a működéshez szükséges szervezetet, amelyhez biztosítják a megfelelő létszámú és képzettségű személyzetet,
- megteremtik a működéshez szükséges anyagi és tárgyi feltételeket.

Az egyes országok börtönrendszereinek felépítését és működését is alapvetően ezen általános törvényszerűségek határozzák meg.

A börtönrendszerek lényegében négy nagy alrendszerből tevődnek össze, úgymint a börtön szellemisége, a működési rendszer, a szervezeti rendszer, valamint az intézményrendszer.

A börtönrendszerek egyik alapvető eleme a **börtön szellemisége**, melyet „börtönfilozófiaként” is említene. A börtön szellemiségét a büntetések végrehajtásának elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozó különböző elméletek, nézetek, valamint szakirodalmi munkák alkotják. A börtön szellemisége hatással van a végrehajtás céljának és a működés alapelveinek kidolgozására, befolyásolja a jogalkotást, a végrehajtás módszereit és eszközeit. A börtön szellemiségének részét alkotják az etikai viszonyok is, melyek legtipikusabban a fogvatartottakhoz való objektív és szubjektív viszonyulásban, szakmai nyelven a „bánásmódban” öltenek testet. A börtön szellemisége – mint az egész rendszer meghatározó eleme („agya” és „lelke”) – a rendszer összes többi elemét befolyásolja, illetve irányítja.

A modern büntetés-végrehajtási rendszerek sokrétű, bonyolult tevékenységi, illetve **működési rendszer** keretében képesek betölteni rendeltetésüket. A működés rendszere magában foglalja a börtönök működtetésével és a fogvatartottakkal kapcsolatos feladatokat, a működés jogi szabályozottságát, a fogvatartottak jogi helyzetét, valamint a büntetések végrehajtásának rendjét, módszereit.

A börtönrendszert a **szervezeti rendszer**, vagyis a szervezeti és a személyi viszonyok teszik élővé, amely a büntetés-végrehajtási szervek szervezeti rendszeréből és személyi állományából áll, valamint ide sorolandók a végrehajtás alanyai, a fogvatartottak is.

A börtönrendszer tárgyasult elemét az **intézményrendszer**, úgymint a börtönök intézményhálózata, valamint a működéshez szükséges anyagi és tárgyi feltételek alkotják.

Vázlatosan szemléltetve a börtönrendszer piramisszerűen épül fel, a csúcson helyezkedik el a börtön szellemisége, alatta pedig a rendszer többi eleme:

börtön szellemisége (börtönfilozófia):

1. végrehajtás célja
2. működés alapelvei
3. etikai viszonyok

működési rendszer:

1. működési feladatok
2. működés szabályai
3. fogvatartottak jogi helyzete
4. büntetések végrehajtásának rendje

szervezeti rendszer:

1. bv. szervezete
2. bv. személyzete
3. fogvatartottak

intézményrendszer:

1. intézményhálózat
2. működés anyagi és tárgyi feltételei

1.2. A jogállamokban a **börtönrendszerek szellemiségére** jellemző az emberközpontúság és a közösségi irányultság³, azaz nem a kirekesztést, hanem a társadalomba való beilleszkedést szolgálják.

Az emberközpontú és közösségi irányultságú szellemiséget az AMSZ 58. pontja akként határozza meg, hogy „a *börtönbüntetés végső célja és jogalapja a társadalomnak a bűncselekményektől való védelme. Ez csak akkor érhető el, ha a börtönbüntetés idejét a lehetőségekhez mérten arra használják, hogy a fogvatartott a társadalomba való visszatérésekor ne csak kíváncson, hanem képes is legyen törvénytisztelő és önálló életet élni.*”

Lényegében ugyanezt fogalmazza meg a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 10. cikkének 3. pontja is: „a *büntetés-végrehajtási rendszerben olyan bánásmódot kell alkalmazni, melynek alapvető célja az elítéltek megjavítása és a társadalomba való beilleszkedésük elősegítése.*”

Az Európai Börtönszabályok preambuluma szerint „a *fogvatartottakért való felelősségvállalás biztonsági, biztonságossági és fegyelmi követelmények figyelembe vételét is szükségessé teszi, amely egyidejűleg olyan fogvatartási feltételeket szavatol, amelyek nem sértik az emberi méltóságot és építő jellegű elfoglaltságokat, továbbá olyan elbánást biztosítanak, amelyek lehetővé teszik a fogvatartottak társadalomba visszailleszkedésének előkészítését.*”⁴

A készülő büntetés-végrehajtási törvény tervezete (Bv. tv. T.) is hasonlóan fogalmaz: a *büntetések és az intézkedések végrehajtásának rendjét úgy kell kialakítani, hogy a büntetésben és az intézkedésben megnyilvánuló joghátrányon, illetőleg a megelőzést szolgáló rendelkezések érvényesítésén túl, elősegítse az elítélt társadalmi beilleszkedését és a jogkövető magatartás kialakulását.*

3 Szabványok alkalmazása. Nemzetközi kézikönyv az Alapvető Minimum Szabályok a Fogvatartottakkal Való Emberséges Bánásmódról, az ENSZ 1955-ben Genfben tartott kongresszusán elfogadott ajánlás gyakorlati alkalmazásáról. (AMSZ) 77-78. old. – a lábjegyzetekben a továbbiakban: Nemzetközi kézikönyv.
4 Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága által 2006. január 11-én elfogadott 2006/2. számú ajánlás az Európai Börtönszabályokról (EBSZ).

Az emberközpontú és közösségi irányultságú szellemiség egyrészt a fogvatartottra, mint emberre, másrészt a társadalomra, mint közösségre, koncentrált. Aból indul ki, hogy a ma elítélte a holnap szabadultja. Ugyanis a fogvatartottak egyszer, hosszabb vagy rövidebb idő után, visszatérnek a társadalomba. Éppen ezért a társadalomnak elemi érdeke, hogy a fogvatartott ne a bűnözés folytatása melletti eltökéltséggel, hanem a beilleszkedés szándékával lépjen ki a börtön kapuján. A börtönrendszer tehát akként szolgálja kellően a társadalom védelmét, ha mindent megtesz annak érdekében, hogy a fogvatartott a megjavulás és a beilleszkedés szándékával és képességével térjen vissza a szabad életbe.

A jelenlegi társadalmi fejlettségi szinten **ezen célt az emberközpontú alapelvek szerint működő progresszív, differenciált börtönrendszerek** érhetik el a leghatékonyabban.

A nemzetközi kézikönyv (AMSZ) szerint *a fogvatartottakkal való emberközpontú bánásmód szellemisége olyan alapelveken nyugszik, amelyek magukban foglalják a biztonság, az osztályozás, a gondoskodás és a beilleszkedés kérdéseit, úgymint*

- a fogvatartás által okozott szenvedés (káros hatások) minimálisra csökkentése,
- a börtönélet normalizálása,
- a szabadulás utáni törvényisztelő és önfenntartó viselkedés elősegítése,
- a személyes igényekre szabott segítség,
- a társadalomba való fokozatos visszatérés elősegítése,
- a fogvatartottak folyamatos közösségi szerepének hangsúlyozása. (77. old. 9. pont)

1.3. A korszerű szellemiségen nyugvó alapelvek szerinti működéshez megfelelő létszámú és szakmai felkészültségű **büntetés-végrehajtási szervezetet** szükséges létrehozni.

A büntetés-végrehajtási szervezet általában minden országban vertikális és horizontális tagoltságú szervezetrendszer, amely többnyire az igazságügy- miniszter, néhány országban pedig a belügyminiszter alárendeltségében áll. A szervezetet egy központi szerv irányítja, a helyi szintet pedig az egyes intézetek szervezete alkotja.

Magyarországon a büntetés-végrehajtási szervezet működését (a büntetés-végrehajtási szervezetről szóló az 1995. évi CVII. törvény alapján) az igazságügyi és rendészeti miniszter irányítja. Központi vezető szerve a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága. A végrehajtó szervek a büntetés-végrehajtási intézetek és intézmények. A fogvatartottak foglalkoztatására gazdálkodó szervezetek létesültek.

A személyi állomány létszámának igazodnia kell a fogvatartottak létszámához és összetételéhez. A nyugat-európai országok többségében egy-egy alkalmazottra 2-3 fogvatartott jut. A skandináv országokban ez az arány 1:1. Magyarországon az arány 1:2, amely matematikailag jó aránynak tekinthető, de ha azt vizsgálunk, hogy egy adott bv. intézetben egy adott időpontban hány fogvatartottal hány fős személyzet foglalkozik, akkor a kép ennél sokkal rosszabb lenne. Nem kirívó eset, hogy az intézetek többségében egy-egy felügyelő 80-90 fogvatartottal foglalkozik. Ilyen körülmények között kevés lehetőségük van a fogvatartottakkal való egyéni törődésre.

A büntetés-végrehajtási célok és alapelvek érvényesítése szempontjából alapvető jelentőségű a személyi állomány képzettsége és attitűdje. Az AMSZ és az Európai Börtön-

szabályok is részletesen foglalkozik a büntetés-végrehajtás személyzeti kérdéseivel. Az AMSZ 46. pontja mindenek előtt deklarálja, hogy *a büntetés-végrehajtási munka nagy fontosságú társadalom-szolgáltatásnak tekintendő.* Az EBSZ 72.2. és 3. pontjai szerint *„a személyi állománynak világos elképzelésének kell lennie a büntetés-végrehajtási rendszer által elérni kívánt célokról (...) feladatai sokkal többet jelentenek egyszerű őrfeladatoknál, a személyi állománynak figyelembe kell vennie azt, hogy pozitív foglalkozási és segítő program révén meg kell könnyítenie a fogvatartottak társadalmi beilleszkedését.”*

Kiemelt jelentősége van a személyi állomány fogvatartottakhoz való etikai viszonyulásának, azaz a bánásmódnak is. Az EBSZ 72. 1. pontja kimondja, hogy *„a büntetés-végrehajtási intézeteket olyan etikai környezetben kell irányítani, amely azt a kötelességet hangsúlyozza, hogy minden fogvatartottat emberségesen, a vele született méltóságának tiszteletben tartásával kell kezelni.”*

Ezen ajánlásoknak hazai szabályozásunk is megfelel, a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. törvényerejű rendelet (Bv. tvr.) 21. §-ának /1/ bekezdése is meghatározza, hogy *az elítélt emberi méltóságát tiszteletben kell tartani.*

A fogvatartottakkal való bánásmódot a büntetés-végrehajtás irányító szerve és az intézetek vezetői is rendszeresen ellenőrzik. Az ügyészség rendszeres vizsgálatainak is kiemelt területe a bánásmód törvényességének vizsgálata. A CPT⁵ is kiemelten vizsgálja a fogvatartottakkal való bánásmódot. A vizsgálatok tapasztalatai szerint Magyarországon a fogvatartottakkal való bánásmód megfelel a nemzetközi és a hazai követelményeknek.

Az egyes országokban a büntetés-végrehajtási szervek vezetői kiemelt figyelmet fordítanak a személyi állomány felvételére, kiképzésére és folyamatos továbbképzésére. A felvétel során vizsgálják – többek között – a jelentkezők attitűdjét és pszichikai alkalmasságát is. A képzés során kiemelten foglalkoznak az emberi jogok védelmével.

A fogvatartottak heterogén összetételére, valamint a speciális kezelést igénylőkre tekintettel az EBSZ 89.1. pontja szerint *„a személyi állományban kellő számban lenniük kell szakembereknek, például pszichiátereknek, pszichológusoknak, szociális munkásoknak, nevelőknek, műszaki oktatóknak, tanároknak, testnevelő tanároknak.”*

A hazai viszonyok között a szakszemélyzet létszáma és összetétele jelenleg nem kielőgítő. Különösen jóval több nevelőre és pszichológusra lenne szükség.

1.4. Az emberközpontú büntetés-végrehajtási rendszerben alapvető jelentőségű a fogvatartottak segítése abban, hogy a büntetés megkezdésétől a befejezéséig terjedő időben fokozatosan olyan körülmények közé kerülhessenek, amelyek megkönnyítik a társadalomba való beilleszkedésüket. Ez akként érhető el, ha a börtönrendszer olyan differenciált intézményhálózatból áll, amelyben a legszigorúbbaktól a legenyhébbekig különböző rezsimű bv. intézetek állnak rendelkezésre. A fogvatartottaknak pedig lehetőségük van arra, hogy a rezsimrendszerben fokozatosan előre haladhassanak.

⁵ A Strasbourgban 1987. november 26-án kelt, a kínzás és az embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmód megelőzéséről szóló Európai Egyezmény – melyet hazánkban az 1995. évi III. törvénnyel hirdettek ki – alapján létrehozott, a kínzás és az embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmód megelőzésére alakult Európai Bizottság (CPT).

Az egyes országok börtönrendszereinek intézményhálózata nagyon eltérő. Különbözők a börtönök típusai, méretei, területi elhelyezkedésük, építészeti sajátosságai.

A börtönök típusai a büntetések végrehajtási rendje és a végrehajtási funkciók szerint különböznek el.

A **végrehajtás rendje szerinti típusba sorolás** magában foglalja a végrehajtási rezsim szigorúságát, a külső és belső elszigeteltséget, valamint a biztonság fokozatát. Ennek alapján általában szigorúan zárt börtönöket, zárt börtönöket, félig zárt, illetve félig nyitott börtönöket, valamint nyitott börtönöket létesítenek. Gyakran egy-egy börtönön belül létesítenek különböző zártságú és rezsimű részlegeket.

Több országban – például a skandináv országokban, Németországban – a nyitott börtönökben való elhelyezést preferálják. Ennek általánossá tételét azonban gátolja a fogvatartottak összetételének romlása (a hosszú időtartamú büntetést töltők számának emelkedése – a súlyosabb bűncselekmények miatt), valamint a nyitott intézetek nem legendó kapacitása.

A **végrehajtási funkciók szerinti típusba sorolás** az egyes fogvatartotti kategóriák és a végrehajtási feladatok jellege alapján történik. Eszerint megkülönböztethetők: az előzetes letartóztató intézetek, amelyek zárt jellegűek, a végrehajtó intézetek, amelyek különböző zártságúak (ezen belül lehetnek külön intézetek a fiataloké, a nők részére, fokozott biztonságú intézetek, átmeneti intézetek stb.), a befogadó és elosztó intézetek, valamint a gyógyító intézmények (elmeorvosító, börtönkórház, drog-, illetve alkoholelvonó stb.).

Egy-egy intézet többféle funkciót is elláthat, ilyenkor az intézet jellegét az alapvető funkciója határozza meg.

A **börtönök méretei és területi elhelyezkedésük** is jelentős eltéréseket mutatnak az egyes országok között. Ezzel kapcsolatban az AMSZ 63. pontja a zárt intézet nagyságára ad útmutatást, miszerint *„kívánatos, hogy a zárt intézetekben az elítéltek száma ne legyen olyan magas, ami hátráltatná a kezelés individualizálását. Egyes államokban az a nézet alakult ki, hogy az ilyen intézetek létszáma ne haladja meg az ötszázat. Másfelől nem kívánatos olyan kicsiny börtönök fenntartása, ahol a megfelelő berendezések és létesítmények nem biztosíthatók.”*

A szakmai és gazdaságossági szempontok szerint a túl kicsi intézetek működtetése gazdaságtalan, a túl nagy intézetek pedig nehezen áttekinthetők, könnyen személytelené válhatnak. Emiatt a régebben épített, nagy méretű intézeteket igyekeznek több kisebb, önállóan működő részlegekre osztani. Általános tendencia a börtönök decentralizálása, vagyis a kisebb börtönök létesítése, például Svájcban a kb. 6000 férőhely mintegy 170 intézet között oszlik meg, Dániában 15 főt befogadó fiatalokéi intézete is létezik. Ez a tendencia azonban nem minden európai országban érvényesül, például Ausztriában csak 29 intézet működik.

Az intézetek területi elhelyezkedését jelentősen meghatározzák a történelmi hagyományok. Az európai országokban egyaránt léteznek száz évesnél idősebb és annál fiatalabb, különböző időben épített börtönök is. A fogvatartottak lakóhelyhez közeli elhelyezése érdekében kívánatos lenne az országok területén egyenletesen elhelyezkedő, ki-

sebb intézetek létesítése. Ennek azonban gátját jelentik a már említett történelmi hagyományok, valamint a sajátos végrehajtási követelmények is.

Építészeti szempontból Európában egyaránt megtalálhatók a XIX. század végén épített börtönök és a legmodernebb börtönök is. A régi börtönöket a kor akkori szellemében építették. Ezek az épületek a mai követelmények szerint nagyon nehezen alakíthatók át, ha egyáltalán átalakíthatók. A modern börtönöket már a jelenlegi börtönfilozófia szerint építik. Ezekre általában jellemző, hogy a fogvatartottak részére rendelkezésre álló épületeknek csak 30-40%-a szolgál elhelyezésre, a többi oktatási, munkáltatási, szakképzési, sportolási, szabad idő eltöltési stb. célokat szolgál. A skandináv országokban jellemző a lakócsoporthoz tartozó intézetek létesítése, amelyekben egy-egy lakócsoporthoz általában 12-24 zárkából áll, a hozzá tartozó közös helyiségekkel (konyha, fürdőszoba, nappali stb.). Több országban jellemző a fogvatartottak egyszemélyes elhelyezése, ez azonban a régebbi építésű börtönökben általában nem biztosítható.

A magyar büntetés-végrehajtás intézményhálózata több típusba sorolható bv. intézetekből áll [21/1994. (XII. 30.) IM rendelet a bv. intézetek kijelöléséről]: végrehajtó intézetek, megyei intézetek és egészségügyi intézmények.

A végrehajtó intézetek közül hét zárt intézetben a fegyház és a börtön fokozatba sorolt férfi elítélteket tartják fogva, négy országos bv. intézetben (amelyek félig zárt intézeteknek tekinthetők) a fegyház és börtön fokozatba tartozó, enyhébb megítélésű elítélteket, valamint a fogház fokozatba tartozó elítélteket helyezik el. A fiatalok elítéltek részére négy intézet áll rendelkezésre. A nők elhelyezése egy fegyház és börtönben, valamint két bv. intézet külön részében történik.

A megyei intézetekben (amelyek zárt jellegűek) alapvetően az előzetesen letartóztatottakat tartják fogva. Ilyen intézetek általában a megyeszékhelyeken, a bírósággal egy épületben vagy ahhoz közel létesültek.

Az egészségügyi intézmények közé tartozik az Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézet, valamint a Büntetés-végrehajtás Központi Kórháza. Ezek zárt jellegű intézetek.

Az intézményhálózat többnyire a XIX. század végén épített börtönökből áll. Az egyes bv. intézetekben a fogvatartottak részére rendelkezésre álló létesítmények több mint 90%-a elhelyezésre szolgál. Kevés helyiség áll rendelkezésre a különféle programok szervezésére. Az országos bv. intézetek az 1950-es években létesültek, az épületeket azóta átépítették vagy korszerűsítették, az elítéltek elhelyezése 10-15 fős zárakban történik.

A fogvatartottak egyszemélyes elhelyezését a Bv. tv. általános követelményként határozza meg (30. § /2/ bekezdés: *az elítélteket egyedül, ha azonban ennek feltételei hiányoznak, közösen kell elhelyezni*), de a valóságban az egyszemélyes elhelyezés a kivételes.⁶

A jelenlegi intézményhálózat kevésbé alkalmas a progresszív, differenciált végrehajtás céljaira és gyakorlatára. Az újabban épített intézetek (a fiatalokéak regionális in-

6 Célszerűbb lenne, ha a jogszabály nyíltabban venné figyelembe a körülményeket, és ennek megfelelően fogalmazna, például így: „a fogvatartottakat egyedül vagy közösen lehet elhelyezni”.

tézetei Kecskeméten, Szirmabesenyőn, Pécsen, a Veszprém-ben épített megyei intézet) és a létesítendő intézetek (Szombathely, Tiszalök) viszont már jobban megfelelnek a korszerű követelményeknek.

1.5. Az egyes országok büntetés-végrehajtási rendszerének minőségét, fejlettségét alapvetően az adott ország társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális viszonyai határozzák meg. Emellett lényegesen befolyásolják azokat a történelmi hagyományok, valamint a jogrendszer fejlettsége is.

A börtönrendszer fejlettségének alapvetően igazodnia kell a társadalom általános fejlettségi szintjéhez. Attól lényegesen nem térhet el. Ezt akként is szokták emlegetni, hogy „amilyen a börtönök állapota, olyan maga az ország is”. Természetesen lehetnek és vannak is ellentmondások a börtönrendszer fejlettsége és a társadalom fejlettségi szintje között.

Amennyiben a börtönrendszer fejlettsége lényegesen a társadalom fejlettségi szintje alatt van, az megnehezíti a fogvatartottak társadalomba való beilleszkedését. A társadalom általános fejlettségi szintjénél magasabb fejlettségű börtönrendszert viszont az állampolgárok nehezen fogadnának el. A jóléti társadalmak, vagyis a „gazdagabb” országok börtönrendszerei jobban megközelítik az adott országok általános fejlettségi szintjét, míg a „szegényebb” országokban lényegesen elmaradások vannak, főleg a börtönök infrastruktúráját illetően.

A börtönrendszer fejlettségét az állampolgárok véleménye, hozzáállása is befolyásolja. Ezzel kapcsolatban a két véglet („hideg vízen és száraz kenyéren kell tartani a bűnözőket”, illetve „a szegény rabokat miért kell rácsok mögött tartani”) között sokféle megítélés létezik. Általános tapasztalat, hogy az adófizető állampolgárok kritikusan szemlélik a börtönviszonyokat. Nehezen tolerálják a szükségtelennek vélt fejlesztéseket.⁷

Büntetés-végrehajtási szakmai körökben általánosan elfogadott álláspont szerint a börtönök állapotának a társadalom felső szegény rétegének életnívójához (lakhatási körülmények, ételmezés, egészségügyi ellátás, kulturálódás, sportolás, munkavégzés stb.) kell közelítenie. Ezt a társadalom tagjai is általában elfogadhatónak tartják, és a beilleszkedést sem nehezítik.

Ellentmondások nem csak a börtönrendszer fejlettsége és a társadalom általános fejlettsége között lehetnek, hanem **a börtönrendszeren belül is vannak: úgynevezett belső ellentmondások a rendszer egyes elemei között.**

A leggyakoribb ellentmondás a börtön szellemisége és a tárgyasult viszonyok között keletkezik. Hiába szárnyal ugyanis a szellemiség, ha azt gúzsba kötik a tárgyi körülmények. A legtöbb országban a börtön szellemisége valamilyen mértékben fejlettebb, mint az anyagi viszonyok. Ez az ellentmondás nem meglepő, sőt olyan pozitív hatásai is vannak, hogy a szellemiség idővel maga után húzza az anyagi körülményeket is.

Ez az ellentmondás a magyar börtönviszonyokat is jellemzi. Az 1970-es években megindult szellemi fejlődés a magyar büntetés-végrehajtás szellemiségét fokozatosan

⁷ Például a németországi Hessen tartományban, Weiterstadtban a város és a környék lakossága felháborodott azon, hogy az újonnan épített börtönben feszített víztükrű uszodát is létesítettek. Lásd: Csordás Sándor: A büntetés-végrehajtás tanulmányozása Németországban. Börtönügyi Szemle, 2001. 4. szám 100. old.

felzárkóztatta a fejlett nyugat európai országokéhoz, a börtönrendszer intézményhálózatát viszont alapvetően a XIX. század végén épült börtönök alkotják.

Komoly ellentmondást jelent az is, hogy a fogvatartottak létszáma és összetétele általában nem teszi teljesen lehetővé a korszerű alapelvek szerinti működést, valamint a megfelelően differenciált intézményhálózat kialakítását. E téren alapvető gond a börtönök zsúfoltsága. A zsúfolt börtönökben ugyanis nem lehet maradéktalanul érvényesíteni a működés alapelveit, nincs lehetőség a fogvatartottak megfelelő osztályozására, elkülönítésére, elhelyezésére stb. Több nyugat-európai országban például a nyitott börtönökben való elhelyezést preferálják, ilyen intézetek viszont nem állnak rendelkezésre kellő számban.

A fogvatartottak összetétele is lényegesen befolyásolja a börtönrendszer működését. A súlyosabb bűncselekményekért hosszabb tartamú szabadságvesztésre ítélték számának és arányának emelkedése is nehezíti a korszerű végrehajtási alapelvek érvényesítését. További gondot jelent sok országban a szervezett bűnözők, valamint a speciális kezelést igénylők (alkoholisták, drogfüggők, személyiségzavarban szenvedők stb.) számának növekedése. E körülmények gátolják például a nyitott intézetek térhódítását, a nyitottság elvének érvényesülését.

A magyar börtönrendszerre is jellemző a zsúfoltság, amely hosszú évek óta 140-160%-os telítettségben nyilvánul meg.⁸ Az elítéltek összetételében magas a fegyház fokozatúak, a visszaesők és a többszörös visszaesők aránya, a börtön fokozaton belül magas azok aránya, akik csak zárt bv. intézetekben tarthatók fogva.

A büntetés-végrehajtási rendszerek dilemmáját találóan jellemzi Nagy Ferenc, aki szerint *a mai büntetés-végrehajtás helyzetképe világszerte a krízisek és a kritikák folyamatos ismétlődésével jellemezhető. A büntetés-végrehajtás szinte hagyományos fogvatartókossági és hiányai változatlanul tovább élnek: hiányoznak a modern végrehajtási épületek, a korszerű egészségügyi létesítmények. A jelenlegi börtönnépesség heterogénebb és problematikusabb fogvatartotti kört foglal magában, mint korábban. A végrehajtási intézetekben csaknem mindenütt zsúfoltság és munkanélküliség uralkodik. A büntetés-végrehajtás közeljövőbeni reformjának egyik fő feladata a legtöbb országban a zsúfoltság problémájának megoldása, a fogvatartottak létszámának csökkentése, az alternatív szankciók szélesebb körű alkalmazása.*⁹

2. A szabadságvesztés végrehajtásának célja

2.1. A büntetés-végrehajtási rendszerek szellemiségének alapvető eleme a szabadságvesztés végrehajtásának célja, amely természetesen nem csak a szabadságvesztésre jogerősen elítéltek, hanem a többi fogvatartott esetében is követendő. *„A hangsúly újabban azon van, hogy minden jogállású fogvatartottat olyan segítséggel lássanak el, mellyel sze-*

⁸ 2006. októberében a 11378 férőhelyen 15576 személyt tartottak fogva, ami 137%-os telítettséget jelent. A 11189 elítélt közül 3369 fegyház, 6356 börtön, 1165 fogház, 179 fiatalkorú börtön, 120 fiatalkorú fogház fokozatú.

⁹ Büntetés-végrehajtási jog. 3. kiad. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2003. 65. old.

mélyes képességeit fejlesztheti és felkészülhet a társadalomba való visszatérésre.”¹⁰ Az EBSZ 6. pontja szerint is „minden fogvatartást úgy kell kezelni, hogy az megkönnyítse a szabadságuktól megfosztott személyeknek a szabad társadalomba történő visszatérését.”

A készül új büntetés-végrehajtási törvény tervezete is erre utal: *a büntetések és az intézkedések végrehajtásának rendjét úgy kell kialakítani, hogy a büntetésben és az intézkedésben megnyilvánuló joghátrányon, illetőleg a megelőzést szolgáló rendelkezések érvényesítésén túl, elősegítse az elítélt társadalmi beilleszkedését és a jogkövető magatartás kialakulását.*

A végrehajtási célnak meghatározó jelentősége van a rendszer összes többi elemére, úgymint a működés alapelveire, a végrehajtás feladataira, a működés szabályaira. A végrehajtási célnak megfelelően kell létrehozni és működtetni a büntetés-végrehajtás szervezetét és intézményrendszerét. A cél határozza meg a fogvatartottak jogi helyzetét és az etikai viszonyokat is.

A szabadságvesztés végrehajtásának célját a büntetés célja határozza meg. Ezzel kapcsolatban olyan vélemények is vannak, hogy szükségtelen külön meghatározni a szabadságvesztés végrehajtási célját, mert a büntetés általános célja minden fajta büntetésre, így a szabadságvesztésre is kiterjed. **Az uralkodó felfogás azonban szükségesnek tartja a végrehajtási cél megfogalmazását,** a legtöbb ország büntetés-végrehajtási törvényeiben meg is határozzák azt. Ezt a felfogást fémjelzi Vókó György álláspontja is, aki szerint „*a cél tehát a bűncselekmény folytán megbomlott jogi egyensúly helyreállítása, amely a büntető felelősségre vonás hatálya alatt álló személy részére cselekményéért hátránnyal járó következményt jelent, de egyben a társadalomba visszavezetésével, reszocializálásával vagy integrálásával a megbomlott egyensúly helyreállításának fő követelménye is érvényesül. A büntetés-végrehajtási jognak a legáltalánosabb célja tehát alapvetően meghatározott a büntető anyagi jogban megfogalmazott célok által. Ugyanakkor az egyes végrehajtási tevékenységeknél, szankcióknál a feladat specialitása folytán is külön-külön célok fogalmazhatók meg, amelyek az általános cél megvalósítását segítik elő az adott feladat teljesítésével. Például egészen más a szabadságvesztés büntetés végrehajtásának célja, mint a kényszergyógykezelés végrehajtásáé.*”

2.2. A büntetőjog és a szabadságvesztés végrehajtásának fejlődése folyamán különböző büntetési elméletek különböző végrehajtási célokhoz vezettek. Jelenleg a fejlett büntetés-végrehajtási rendszerrel rendelkező országokban a büntetés célja olyan joghátrány okozása, amely az újabb bűnelkövetések megelőzésére alkalmas. Ezt az elkövetett bűncselekmény súlyához igazodó büntetéssel lehet megvalósítani, melynek során az elkövető személyét befolyásolni lehet annak érdekében, hogy a jövőben ne kövessen el bűncselekményt.

A büntetés általános céljához kapcsolódóan **a szabadságvesztés végrehajtásának célja a speciális prevenció realizálása** azáltal, hogy az elkövető társadalomba való beilleszkedését segíti elő, vagyis az elkövetőt segíti felkészülni a bűnözésmentes életre. Ez a reszocializációs célkitűzés Vókó György szerint *jelentős mértékben legitimálja a*

¹⁰ Nemzetközi Kézikönyv, 76. old.

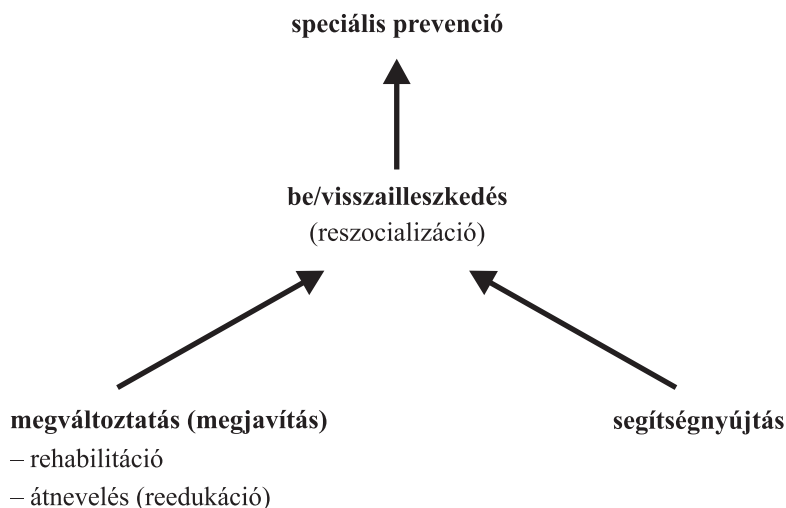
¹¹ Vókó György: Magyar büntetés-végrehajtási jog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 2006. 144. old.

TANULMÁNY

*szabadságvesztés büntetés létét.*¹² A reszocializációs felfogás csaknem minden fejlett büntetés-végrehajtási rendszerrel rendelkező ország szabályozásában érvényesül, például Svédországban végrehajtási célként az elítéltnak a társadalmi követelményekhez való alkalmazkodása elősegítését jelölik meg.

A szabadságvesztés végrehajtási céljának központi eleme a társadalomba való beilleszkedés (szocializáció), illetve visszailleszkedés (reszocializáció).¹³ **A reszocializációt mint célt azonban különféle elméletek és jogi szabályozások különféle módokon kívánják elérni.** Az egyik fő irányzat a fogvatartott megváltoztatásával, megjavításával (rehabilitáció, reedukáció) szándékozza elérni a társadalomba való beilleszkedést. A másik – a jelenleg uralkodó irányzat – nem akarja megváltoztatni a fogvatartottat, hanem csak segíti a beilleszkedésre való felkészülésben.

A büntetés céljához kapcsolódóan a reszocializációs modellek vázlatosan szemlélítve a következők:

Mindkét modellben a közös a cél, a reszocializáció. A különbség abban van, hogy a megváltoztatás modellje ezt már a szabadságvesztés ideje alatt kívánja elérni akként, hogy az elítélt „átnevelve” lépjen ki a börtön kapuján. A segítségnyújtás modellje pedig „csak” segít abban, hogy az elítélt felkészüljön a beilleszkedésre.

E kérdés vizsgálatánál mindenképpen figyelembe kell venni, hogy a reszocializáció egy folyamat. A megváltoztatás modelljénél ez a folyamat egy szakaszból áll, a szabadságvesztés végrehajtásának időszakából, amely a szabadulással lezárul, hiszen az elmélet szerint az elítélt átnevelve hagyja el a börtönt.

¹² Vókó György: i. m. 212. old.

¹³ A szakirodalomban általában a reszocializáció kifejezést használják.

TANULMÁNY

A segítségnyújtás modellje szerint a beilleszkedés folyamata két szakaszból áll. Az első a felkészülés időszaka, vagyis a szabadságvesztés töltésének ideje, a második a szabadulás utáni időszak, amely a megvalósulás időszakának tekinthető.

beilleszkedési folyamat

felkészülés időszaka:

beilleszkedési szándék, akarat
beilleszkedési képesség kialakulása

megvalósulás időszaka:

bűnözésmentes élet

Az elítélt a szabadságvesztés ideje alatt felkészülhet a beilleszkedéshez, ami valójában csak a szabadulás után realizálódhat. Éppen ezért a végrehajtás célja a beilleszkedési folyamat második szakaszára, a beilleszkedésre irányul, vagyis a cél ennek elősegítése. Az első szakaszban, a szabadságvesztés végrehajtása alatt az elítéltet segíteni kell a beilleszkedésre való felkészülésben, ami lényegében nem cél, hanem feladat. Tehát a cél előre mutat, a feladat pedig a mában valósítandó meg.

A beilleszkedéshez való felkészülés során az elítéltet segíteni kell abban, hogy kialakuljon benne a beilleszkedés szándéka, akarata, valamint a lehetőségekhez képest a beilleszkedési képessége is kialakuljon. Az AMSZ 65. pontja ezt akként határozza meg, hogy „a kezelés célja az kell legyen, hogy amennyire az idő hosszúsága megengedi, megteremtse bennük azt az akaratot, miszerint szabadulásuk után törvénytisztelő és önfenntartó életet fognak élni, és erre fel is készítse őket.” Az EBSZ 102.1.pontja alapján is az elítéltek rezsímjét úgy kell kialakítani, hogy az felelősségteljes és bűnözés nélküli életvitelt tegyen lehetővé számukra. Gönczöl Katalin szerint „az elítéltek objektív társadalmi helyzetének megváltoztatása azonban igen bonyolult feladat. Ennek előfeltétele a személyiség pozitív irányú befolyásolása, a szubjektív beilleszkedési szándék kialakítása”.¹⁴

A beilleszkedési folyamat második szakaszában, a szabadulás után is sok esetben a szabadult személyt segíteni szükséges, ha önmaga nem képes a beilleszkedésre. „Hiába alakul ki az elítéltnél a szubjektív beilleszkedési szándék, ha a szabad életben nem tud saját maga és családja eltartásáról gondoskodni.” Ebben a szakaszban viszont már nem a büntetés-végrehajtási szervezet, hanem a pártfogó felügyelői szervezet gondoskodik a volt elítéltről.

2.3. A II. világháború után Nyugat-Európában és Észak-Amerikában terjedt el az az ideológia, miszerint az elítélt társadalomba való beilleszkedését akként lehet realizálni, ha már a szabadságvesztés ideje alatt megváltoztatják, illetve megjavítják. Ennek egyik módszereként az átnevelést (reedukációt), másik módszereként pedig a rehabilitációt tekintették. Ezen ideológiák gyakorlati megvalósításához különféle pedagógiai, pszichológiai, pszichiátriai, szociológiai módszereket alkalmaztak, melyeket kezelésnek (treatment) és nevelésnek is neveztek.

¹⁴ Gönczöl Katalin: A „rehabilitációs ideológia” csődje. Börtönreformok az amerikai kontinensen. Jogtudományi Közlöny, 1977. 12. szám. 663. old.

Az 1970-es évek óta azonban ezen ideológiákkal fokozatosan szakítottak, egyre több országban rájöttek, hogy ezek a módszerek nem működnek, az elítélteket nem lehet megváltoztatni.

Nagy Ferenc erről úgy vélekedik, hogy „a szabadságvesztés javító szerepébe vetett hit ma már csupán kevés államban töretlen, de a nyugati országok legtöbbjében az uralgó reszocializációs célt és modellt is kritikusabban szemlélik. Ennek ellenére, bizonyos hangsúly eltolódással ugyan, de változatlanul megtartandónak és nélkülözhetetlennek ítélik, és a gyakorlatban is többnyire ebben az értelemben követik. A reszocializáció megtartása mellett szól, hogy az nem csupán az elítélt, hanem a társadalom érdeke is, hogy az elkövető ne legyen visszaeső”.¹⁵ Gönczöl Katalin is akként fogalmaz, hogy „a büntetésnek újabban nem célja a rehabilitáció, hanem alkalom ennek megvalósítására”.¹⁶

A reszocializációs ideológia átnevelési (reedukációs) modellje az 1960-as években Magyarországot is elérte, a szabadságvesztés végrehajtásának célját az 1966. évi 21. számú törvényerejű rendelet az *elítéltek törvénytisztelő állampolgárrá átnevelésében* jelölte meg. A cél elérésének eszközeiként az ítéletben meghatározott joghátrány érvényesítését és az elítélt nevelését határozta meg. Az átnevelési ideológia jegyében a büntetés-végrehajtási szervezet jelentős erőfeszítéseket tett az elítéltek nevelésére. Gyakorlatilag azonban az átnevelési célkitűzés zsákutcának bizonyult.

Felismervén e zsákutcat, a hatályos¹⁷ Btk. 37. §-ában meghatározott büntetési cél – a *társadalom védelme érdekében annak megelőzése, hogy akár az elkövető, akár más bűncselekményt kövessen el* – meghatározásán túl, a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. számú törvényerejű rendelet (Bv. tvr.) eredetileg nem tartalmazta a szabadságvesztés végrehajtásának célját.

A Bv. tvr. 19. §-a szerint: a szabadságvesztés végrehajtásának feladata az ítéletben és a jogszabályokban meghatározott joghátrány érvényesítésével és az elítélt nevelésével annak elősegítése, hogy szabadulása után a társadalomba beilleszkedjék és tartózkodjék újabb bűncselekmény elkövetésétől. E szabályozást az 1993. évi XXXII. törvény a következőképpen módosította: a szabadságvesztés végrehajtásának célja az, hogy e törvényben meghatározott joghátrány érvényesítés során elősegítse az elítéltnak a szabadulása után a társadalomba történő beilleszkedését és azt, hogy tartózkodjék újabb bűncselekmény elkövetésétől.

A két szabály között lényeges különbség, hogy a módosítás a társadalomba való beilleszkedés elősegítését nem feladatként, hanem célként határozza meg. E meghatározás realisabb, mivel célt nem lehet feladatként meghatározni. A beilleszkedés elősegítése ugyanis csak cél lehet, ami a szabadulás után valósulhat meg, a feladat pedig az elítélt segítése a beilleszkedéshez való felkészülésben, ami a végrehajtás folyamán történik.

A másik lényeges különbség az elítélt nevelésének kiiktatása. Az „átnevelési” ideológiától a „segítségnyújtás” ideológiájáig történő fejlődési folyamat ezáltal vált teljessé. Nem csorbítva természetesen az 1979. évi szabályozás erőnyeit és előremutató jellegét.

¹⁵ Büntetés-végrehajtási jog. 41. old.

¹⁶ Gönczöl Katalin: i. m. 666. old.

¹⁷ 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről.

Jelenleg a reszocializációs cél elérését realisztikusabban ítélik meg, nem törekszenek az elítélt megjavítására, hanem csak segítik abban. A cél a társadalomba való beilleszkedés elősegítése. Az EBSZ 6. pontja is akként fogalmaz, hogy *a szabadságuktól megfosztott személyeknek meg kell könnyíteni a szabad társadalomba történő visszatérést.*

A segítségnyújtás ideológiája szerint a végrehajtás célja az elítélt társadalomba való beilleszkedésének elősegítése, ennek érdekében a szabadságvesztés végrehajtásának folyamán segíteni kell abban, hogy ehhez sikeresen felkészülhessen. A segítségnyújtásban természetesen fel lehet használni a rehabilitációs és a reedukációs modellek során alkalmazott módszereket is, de csak azon elítéltek esetében, akiknek erre szükségük van, és akik ezt igénylik. Nagy Ferenc véleménye erről a következő: *„egy szociálisan érzékeny jogállamban a szabadságvesztés végrehajtása során kötelezettség áll fenn segítség nyújtására, illetve felajánlására, a különböző jellegű hátrányok kiigyeztetésére az elítéltek emberhez méltó létének lehetővé tétele érdekében.”*¹⁸

A készülő büntetés-végrehajtási törvény tervezete nem a szabadságvesztés végrehajtásának célját határozza meg, hanem annak feladatát: *a szabadságvesztés végrehajtásának feladatát a büntetés célja határozza meg, a szabadságvesztés végrehajtása során érvényesíteni kell az ítéletben megjelölt és a törvényben meghatározott joghátrányt, annak elősegítésével, hogy az elítélt szabadulása után beilleszkedjék a társadalomba és tartózkodjék újabb bűncselekmény elkövetésétől.*

Az új szabályozás lényegében visszatérés az 1979. évi szabályozáshoz, ugyanis nem végrehajtási célt, hanem helyette végrehajtási feladatot határoz meg. A cél és feladat viszonyával kapcsolatban a korábbiakban kifejtettekre tekintettel, véleményünk szerint, a jelzett szabály, ha nem is deklarálta, de implicite mégis tartalmazza a célt, ugyanis a beilleszkedés elősegítése valójában feladat helyett cél lehet.

3. A szabadságvesztés végrehajtásának alapelvei

3.1. A szabadságvesztés végrehajtásának célja vezérszempontot nyújt a végrehajtás egész rendszere számára, így a végrehajtás alapelveit is meghatározza. Az alapelvek a büntetés-végrehajtási rendszer szellemi termékei, ugyanakkor közvetlen gyakorlati szerepük van. Hatással vannak egyrészt a jogalkotásra, másrészt a végrehajtási cél irányába orientálják az egész rendszer működését.

Az alapelvek konkretizálják, kiegészítik, illetve mintegy „aprópénzre váltják” a végrehajtási célt. Az alapelvek „működési filozófiaként” is funkcionálnak azáltal, hogy az egész működési rendszert áthatják, a végrehajtási cél irányába állítják. Ezáltal érhető el, hogy a rendszer működése visszahasson a végrehajtás céljára, azaz az elítéltek beilleszkedését szolgálja.

A működés alapelveinek a végrehajtás céljára való visszahatása egyrészt közvetlenül, másrészt közvetve érvényesül.

Az elítéltek beilleszkedési szándékának, akaratának, illetve képességének kialakítását célzó alapelvek közvetlenül segítik elő a beilleszkedést, így ezek közvetlen hatással vannak a végrehajtás céljára, ezért végrehajtási alapelveknek tekinthetők.

Az alapelvek másik csoportja a fogvatartás minőségét, törvényességét befolyásolja. A büntetés-végrehajtási szervezet működését a törvényesség, a humánus fogvatartás irányába orientálja, ami közvetetten ugyan, de szintén hatással van az elítéltek beilleszkedésének elősegítésére. Ezek az úgynevezett fogvatartási alapelvek.

működési alapelvek:

végrehajtási alapelvek

fogvatartási alapelvek

Az alapelvek természetesen egymással kölcsönhatásban, egymásra épülve, egymást kiegészítve érvényesülnek, a büntetés-végrehajtási rendszer működésére nem csak eszméileg hatnak, hanem jogszabályokban megfogalmazva kötelező jelleggel funkcionálnak.

3.2. A modern büntetés-végrehajtási rendszerekben olyan alapelvek érvényesülnek, amelyek csökkentik, ellensúlyozzák a bebörtönzésből eredő hátrányos, káros hatásokat, valamint a fogvatartottakat a beilleszkedési szándék, akarat, képesség kifejlesztésére ösztönzik, továbbá orientálják a beilleszkedési folyamatot.

Ilyen alapelvek a következők:

- a normalizáció elve,
- a nyitottság elve,
- az ellenhatás (a káros hatások ellensúlyozásának) elve,
- az együttműködés elve,
- a felelősség elve,
- az egyéniesítés és differenciálás elve,
- a fokozatosság elve.

A modern alapelvek elméleti kidolgozásában és gyakorlati alkalmazásában Dánia úttörő szerepet játszik. A skandináv országokban, Nyugat-Európában és Észak-Amerikában is egyre szélesebb körben alkalmazzák ezeket.

Magyarországon a hatályos jogszabályok ezen alapelveket nevesítve nem deklarálják ugyan, de néhány ilyen alapelv már szerepel a jogszabályokban: például a fokozatosság elvét a Btk. 46. §-a az enyhébb végrehajtási fokozatba helyezés intézményeként említi, a Bv. tvr. 28/A. §-a tartalmazza az enyhébb végrehajtási szabályok alá helyezést, a 29.§-a pedig az átmeneti csoportba helyezést.

A készülő büntetés-végrehajtási törvényben már szerepelnek a modern végrehajtási alapelvek, a börtönrendszer állapota azonban gyakorlati alkalmazásukat még hosszú ideig csak korlátozottan teszi lehetővé.

3.3. A normalizáció, a nyitottság és az ellenhatás alapelvei valójában a fogvatartás tényével vannak összefüggésben, az ebből eredő hátrányos hatások csökkentésére, ellensúlyozására irányulnak. Közvetlenül befolyásolják azonban a fogvatartottak társadalomhoz való viszonyát, a beilleszkedés folyamatát, emiatt a végrehajtási alapelvek közé sorolandók.

A börtön, *jellege folytán nem normális*¹⁹, közismerten hátrányos hatásokkal jár, ezért a fogvatartottak beilleszkedése érdekében **a káros hatásokat csökkenteni, ellensúlyozni kell.**

A szabadságvesztés tényéből eredő hátrányos hatásokat a szakirodalomban deprivációknak, prizonizációnak nevezik. Az AMSZ 57. pontja is taglalja, hogy „*a bebörtönzés és más intézkedések, amelyek az egyént a külvilágtól elzárják, önmagukban kínzóak azáltal, hogy az egyént megfosztják személyi szabadságától és önrendelkezésétől. A börtönrendszer ezért nem szabad, hogy a szenvedést súlyosbítsa*”.²⁰ Az EBSZ 102.2. pontja is kimondja, hogy *a szabadságelvonás(...) nem súlyosíthatja a szabadság elvesztésével együtt járó szenvedéseket.* A büntetés maga a szabadságvesztés, amely a bebörtönzés természetétől fogva szükségszerűen szenvedést okoz, ezért a szenvedést nem lehet tovább fokozni. *Az embereket büntetésből és nem büntetésért zárják börtönbe.*

A börtön a szabadság elvonásával szükségszerűen megfosztja a fogvatartottat több fontos emberi szükségletétől. Kényszerűen együtt élnek olyan emberekkel, akiket nem maguk választottak, ugyanakkor kiszakadnak megszokott környezetükből, kapcsolataikból. Az ellenkező nemmel való normális érintkezéstől is meg vannak fosztva. Az áruk és szolgáltatások megszokott elérését, a megszokott tárgyaikkal való együttélést sem gyakorolhatják. Megszokott tevékenységeiket sem folytathatják. Életük beszűkül, a külvilág sokrétű ingereinek lényegesen csökkentett hányadát érzékelhetik. Életük alakulásának szabad megválasztásában is korlátozottak, döntéseiket, felelősségüket nem gyakorolhatják szabadon.²¹

Ilyen körülmények között a fogvatartottak személyisége károsodhat, ami beilleszkedésüket gátolhatja, a társadalomba pedig csak egészséges személyiségű emberek képesek sikeresen beilleszkedni.

A társadalom számára egyértelműen hátrányos, ha a fogvatartottak károsodott személyiséggel, esetleg a bűnözés folytatása melletti eltökéltséggel térnek vissza a szabad életbe. E negatív hatásokat felismerve sok kormány olyan börtönrendszereket igyekszik kifejleszteni, amelyek csökkentik a börtönbüntetés káros hatásait, ezzel is a fogvatartott sikeres visszatérésére koncentrálnak. Mindezt nem mintegy szubjektív „jóitéményként” fogják fel, hanem objektív társadalmi érdekként.

Az AMSZ 60. pontja alapján: *a börtön vezetésének arra kell törekednie, hogy a börtönbeli élet és a szabad élet közötti különbségeket minimalizálja, mert az csökkenti a fogvatartottak felelősségérzetét és emberi méltóságuk megbecsülését.* Az EBSZ 5. pontja alapján: *a büntetés-végrehajtási intézeti élet a lehető legjobban igazodjék a szabad élet pozitív aspektusaihoz.*

A börtönélet és a szabad élet közötti különbségek csökkentésére irányulnak a **normalizáció és a nyitottság alapelvei.** *A normális élet elve nem azt jelenti, hogy a börtön*

¹⁹ Nemzetközi kézikönyv, 78. old. 5. pont

²⁰ Nemzetközi kézikönyv, 17. old. 22. pont

²¹ Lásd: Lebujos Imre: Az előzetesen letartóztatottak pszichés problémái, különös tekintettel a deprivációkra. In: Börtönügyi Szemle, 2006. 2. szám. 79-81. old.

tönben pontosan olyan körülményeket kellene teremteni, mint a szabad életben.²² A börtönben az élet sohasem lehet teljesen normális, arra kell törekedni, hogy a normálishoz a legközelebb álljon.²³ A börtönélet normalizálására tett lépések nem tudják ellensúlyozni a fogvatartás negatív hatásait, de csökkenthetik az elidegenedés hatását. A fogvatartottak külső kapcsolatainak fenntartására tett lépések fontos részei a börtönélet normalizálásának, csakúgy mint a saját ruha viselése vagy a fogvatartottak által végzett takarítás és főzés. A börtönön kívüli és belüli élet közötti különbségek csökkentése elősegíti a függetlenséget és felelős magatartást, lehetőséget biztosít az alapvető készségek fejlesztésére és csökkenti a börtön vezetése által szolgáltatott ellátásra való ráutaltságot.²⁴

A Bv. tv. T. már tartalmazza a normalizáció alapelvét: a szabadságvesztés büntetés végrehajtása során – a szabadságvesztés végrehajtási fokozatára, a büntetés-végrehajtási intézet rendjére és biztonságára figyelemmel – törekedni kell arra, hogy az elítélt életkörülményei közelítsenek a szabad élet általános körülményeihez, és ezáltal a szabadságvesztés káros hatásai enyhíthetők, illetve ellensúlyozhatók legyenek.

A normalizáció mellett a **nyitottság elve** is a káros hatások enyhítését, és ezáltal a beilleszkedést szolgálja. A nyitottság elvének lényege szerint a fogvatartottakat csak a legszükségesebb mértékben szabad a társadalomból izolálni. Az izoláció csak fizikai lehet, a szellemi izolációt ki kell iktatni. A börtönben lévő emberek részére ugyanis a vizsgatérés csak akként lehetséges, ha valójában nincsenek kirekesztve, ha a társadalom a börtönben is jelen van. Tudomásul kell venni, hogy a börtön is része a társadalomnak, így a társadalomnak együtt kell élnie a börtönrel. Ehhez pedig feltétlenül szükséges, hogy a börtön nyitott legyen a társadalom felé. A külső világgal fenntartott kapcsolatok fontos részei a börtönéletnek és alapot adnak a beilleszkedést elősegítő programoknak, melyeket már a büntetés kezdetétől ápolni kell.

Az AMSZ 61. pontja is kimondja, hogy „a fogvatartottakkal való bánásmód nem a társadalomból való elzártaságot kell, hogy hangsúlyozza, hanem a fogvatartottak folyamatos társadalmi szerepét. A társadalmi szervezeteket ennek megfelelően – amennyiben lehetséges – be kell vonni az intézmény alkalmazottainak segítésébe a fogvatartottak társadalmi rehabilitációjába”.

Az EBSZ 7. pontja szintén megfogalmazza a nyitottság elvét: a külső szociális szolgáltatásokkal való együttműködést, amennyiben lehetséges, a civil társadalomnak a büntetés-végrehajtás életében való részvételét bátorítani kell.

A Bv. tv. T. is meghatározza a nyitottság elvét: a szabadságvesztés büntetés végrehajtása során az elítéltet csak a büntetés céljának eléréséhez szükséges mértékben lehet elkülöníteni a társadalom tagjaitól. Az elítélt számára biztosítani kell a büntetés céljával, valamint az intézet rendjével és biztonságával nem ellentétes társadalmi (személyi, család, stb.) kapcsolatok létesítését, illetőleg fenntartását.

²² Nemzetközi kézikönyv, 19. old. 31. pont

²³ Nemzetközi kézikönyv, 11. old. 6. pont

²⁴ Nemzetközi kézikönyv, 78. old. 5. pont.

3.4. A szabadságvesztés végrehajtása során, a szabadságvesztés jellegéből adódóan „*az egyént megfosztják az önmaga fölötti rendelkezés jogától*” (AMSZ 57. pont). Amikor az állam megfosztja a személyt a szabadságától, átveszi az adott személy feletti gondoskodás kötelezettségét. A börtön, mint totális intézmény, behatárolja a fogvatartott egész életterét, életének irányítását átveszi, és helyette dönt mindennapjai alakulásáról. Mindez a fogvatartott önállóságának csorbulásához vezethet, ami csökkenti beilleszkedési képességét.

Ennek ellensúlyozására szükséges a **felelősség elvének** beiktatása, mely szerint csökkenteni kell egyrészt a börtön paternalista irányultságát, növelni kell másrészt a fogvatartott önállóságát, felelősségérzetét. Ezt azzal lehet elérni, ha a börtön csak minimálisan szól bele a fogvatartott mindennapi életébe, lehetőséget ad arra, hogy a fogvatartott saját sorsát maga irányítsa, és ezzel felelősséget vállaljon saját sorsa iránt.

Ennek érdekében olyan börtönrendszert kell működtetni, amelyben a fogvatartottnak lehetősége van arra, hogy maga hozhasson döntéseket, melyekért a felelősséget is vállalja. Mindez növeli az önállóságát és megfélelő gyakorlást jelent a szabadulása utáni normakövető, önálló életvitelhez. A börtön vezetésének arra kell törekednie, hogy *a börtönélet és a szabad élet közötti különbségeket minimalizálja, mert az csökkenti a felelősségérzetüket* (AMSZ 60. pont), ennek érdekében *a kezelésnek olyannak kell lennie, hogy az elítéltnél felébressze az önbecsülést, és felelősségérzetét fejlessze* (AMSZ 65. pont).

A Bv. tv. T. alapelvei szinten határozza meg, hogy: *a szabadságvesztés végrehajtása során biztosítani kell, hogy az elítélt önbecsülése fennmaradjon, felelősségérzete fejlődhessen, és ezáltal felkészüljön a szabadulása utáni, a társadalom elvárásainak megfelelő életre.*

3.5. A felelősség elvének érvényesüléséhez szorosan kapcsolódik az **együttműködés elve**. A felelősség elve a fogvatartott együttműködése nélkül ugyanis nem érvényesülhet. Az eddigi tapasztalatok rámutattak arra, hogy a fogvatartottakra rákényszerített technikák (átnevelés, rehabilitáció stb.) nem vezetnek eredményre. A fogvatartottban ki kell alakulnia a beilleszkedés szándékának, csak ezt követően lehet segíteni a beilleszkedési folyamatot.

Ez is kifejezi, hogy a fogvatartott nem tárgya, hanem alanya a szabadságvesztés végrehajtásának, a szabadságvesztés alatti életét nem lehet akarata nélkül eldönteni. A vele való együttműködéssel lehet megtervezni börtönbeli sorsának alakulását. Ebben a folyamatban fel kell világosítani a lehetőségekről, a várható előnyökről, és segíteni kell a választásban. Az EBSZ 103.3. és 104.2. pontjai is azt ajánlják, hogy *az elítélteket egyéni büntetés-végrehajtási programjuk kidolgozásában való részvételre bátorítani kell, és amennyiben lehetséges, a részvételükkel kell a programot elkészíteni.*

A Bv. tv. T. megköveteli, hogy *a szabadságvesztés végrehajtása során a büntetés-végrehajtási szervezet az elítélt életébe csak a büntetés céljának eléréséhez szükséges mértékben avatkozzék be. Az elítélt szabadságvesztés alatti életvitelét – ha erre képesnek és késznek mutatkozik – vele együttműködésben kell kialakítani (...) az elítéltnel együttműködve meg kell tervezni tevékenységének és életének alakulását, ennek során ösztönözni kell arra, hogy fejlődése érdekében – a büntetés céljával, illetve az intézet rendjével és biztonságával nem ellentétes – kötelezettségeket vállaljon, és azokat teljesítse.*

3.6. Az egyéniesítés, a differenciálás és a fokozatosság elvei egymással szoros összefüggésben érvényesülnek. **Az egyéniesítés elve** abból indul ki, hogy a fogvatartott a börtönben szükségszerűen más fogvatartottak közé kerül, egy lesz a sok között. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy személyiségét elveszti és beolvad a tömegbe. Hiszen a büntetést rajta, mint egyénen kell végrehajtani, a társadalomba szintén, mint egyénnek kell beilleszkednie.

Ennek figyelembe vételével a büntetés-végrehajtási rendszert úgy kell működtetni, hogy a fogvatartottak egyéni sajátosságait figyelembe lehessen venni.

A fogvatartottak számos tekintetben különböznek egymástól (a bűncselekmény jellege, súlyossága, a büntetés mértéke és szigorúsága, bűnözői múltjuk, kapcsolataik, személyiségük stb.), ezeket a különbségeket a végrehajtás során mindenképpen figyelembe kell venni, és minden fogvatartott esetében más-más fogvatartási módszereket kell alkalmazni.

Az egyéni sajátosságok figyelembe vétele természetesen nem jelentheti azt, hogy ahány személyt fogva tartanak, annyiféle végrehajtási körülményt kell biztosítani, hanem a hasonló sajátosságokkal rendelkező fogvatartottakat differenciált csoportokba kell besorolni. Az egyes csoportok számára meg kell teremteni a sajátos végrehajtási körülményeket. A továbbiakban e csoportokon belül lehet az egyes fogvatartottakkal egyénileg foglalkozni.

A szakirodalomban és a büntetés-végrehajtási gyakorlatban ezt a folyamatot nevezik **egyéniesítésnek, osztályozásnak, csoportosításnak** (individualizáció, klasszifikáció, differenciálás).

Az AMSZ 63. pontja irányt szab e folyamatnak: *ezen elvek betartása a kezelés egyediségét és ennek megfelelően a fogvatartottak rugalmas csoportosítását követeli meg. Kíváncos, hogy az ilyen csoportok külön intézetekbe kerüljenek, amelyek megfelelőek az adott csoport igényeinek.*

A csoportosítás jelentőségét a Bv. tvr. 33. § /1/ bekezdés b/. pontja is kiemeli: *az elítélt köteles eltérni a más nemű és más fokozatú elítéltektől való elkülönítését, az életkori, kriminológiai, biztonsági, nevelési és egészségügyi szempontok szerinti csoportba sorolását.*

A gyakorlatban az egyéniesítést és csoportosítást a megfelelően differenciált hálózat teszi lehetővé, amely különböző jellegű intézetekből áll, illetve egy-egy intézeten belül különböző jellegű részlegek működnek. Az AMSZ 68. pontja is erre ad útmutatást: *amennyire csak lehetséges, az elítéltek csoportjai számára külön intézeteket vagy ugyanazon intézeten belül elkülönített részlegeket kell biztosítani.* Az EBSZ 104. 1. pontja is ezt határozza meg: *amennyiben lehetséges, a fogvatartottak különböző kategóriáinak különböző intézetek és ugyanazon intézet különálló részlegei közötti szétosztását kell megvalósítani, a különböző rezsimek működtetésének megkönnyítése végett.*

A kialakított csoportokon belül az egyes fogvatartottakkal való egyéni foglalkozás lehetővé válik, melyet az AMSZ 69. pontja is szorgalmaz: *minden, elegendő hosszúságú szabadságvesztésre ítélt személy esetében, befogadását követően minél előbb, és személyiségének vizsgálata után, az egyéni szükségletekről, képességekről és adottságokról nyert információk alapján, fel kell fektetni a kezelési programot.*

Az EBSZ 103.2. és 104.2. pontjai alapján is: *a befogadást követően a fogvatartott személyes körülményeinek figyelembe vételével, személyre szabott programot kell készíteni.*

A differenciált rendszerben elhelyezett fogvatartottak részére a beilleszkedési folyamatot meg kell könnyíteni, ami akként lehetséges, hogy a szabadságvesztés végrehajtásának folyamán **lehetőségük legyen a fokozatos előrehaladásra.** Az AMSZ 60.2 pontja szerint: *a büntetési idő kitöltése előtt meg kell tenni a szükséges lépéseket az elítélt számára, hogy a társadalomba való fokozatos visszatérését biztosítsák.*

Nyilvánvaló, hogy a fokozatosság elve csak egy bizonyos hosszúságú ítélettel rendelkező fogvatartottak esetében érvényesülhet. Erre utal az EBSZ 107.2. pontja is: *különösen a hosszabb időtartamú büntetésekre ítélt fogvatartottak tekintetében, intézkedéseket kell foganatosítani a szabad környezetben való élethez vezető fokozatos visszatérés biztosítására.*

A beilleszkedési folyamatban a fogvatartott előrehaladását meg kell tervezni, annak érdekében, hogy a szigorúbb rezsimből fokozatosan könnyebb rezsimbe kerülhessen. E folyamat csak akkor lehet sikeres, ha a fogvatartott nem alanyi jogon jut könnyebb rezsimbe, hanem meghatározott teljesítmény nyújtása után.

A felelősség, az együttműködés, az egyéniesítés, a csoportosítás és a fokozatosság elveinek együttes érvényesülése érdekében az AMSZ 70. pontja szerint: *az elítéltek különböző kategóriáinak és a különféle kezelési módszereknek megfelelően minden intézetben ki kell dolgozni a kedvezmények rendszerét a jó magaviseletre való ösztönzés, a felelősségérzet kialakítása végett, valamint, hogy az elítélteknek kezelésükben való érdekeltységét és együttműködését biztosítani lehessen.*

A Bv. tv. T. alapján: *a szabadságvesztés büntetés végrehajtásának rendjét úgy kell kialakítani, hogy azt az elítélt – személyiségére, előéletére, életvitelére, családi körülményeire, kapcsolataira, a szabadságvesztés során tanúsított magtartására, az elkövetett bűncselekményre, a szabadságvesztés tartamára tekintettel – egyéni körülményeinek figyelembe vételével lehessen megszervezni. Ennek érdekében az elítéltet a biztonsági és kezelési szükséglet alapján kell értékelni, és ennek megfelelő differenciált, progresszív büntetés-végrehajtási rendszert kell működtetni.*

Ekként válik a fogvatartottak érdekévé, hogy önként vegyenek részt olyan programokban, amelyek a szabadulás utáni beilleszkedésüket szolgálják.

3.7. A fogvatartási alapelvek a szabadságelvonással járó büntetések és intézkedések hatálya alatt álló személyekkel való bánásmódot, a fogvatartással kapcsolatos jogi helyzetüket, a fogvatartási körülményeket, azok minőségi követelményeit orientálják, illetve határozzák meg. Arra irányulnak, hogy a fogvatartás minden szempontból törvényes és humánus körülmények között történjék. A fogvatartottakat csak olyan hátrányok érijék, amelyek a fogvatartás legszükségesebb velejárói.

A modern büntetés-végrehajtási rendszerekben általában a következő fogvatartási alapelvek érvényesülnek:

- a törvényesség elve,
- a szükséges mértékű jogkorlátozás elve,
- az emberséges bánásmód elve,

- az egyenlő bánásmód, a hátrányos megkülönböztetés tilalmának elve,
- a jogorvoslati jog érvényesülésének elve,
- a védelemhez való jog elve,
- a személyiségi jogok védelmének elve,
- az anyanyelv használatának elve.

A fogvatartási alapelvek különböző nemzetközi dokumentumokban és az egyes országok jogszabályaiban kerülnek meghatározásra. A magyarországi szabályozásban általában a jogszabályok általános rendelkezései között szerepelnek. Jelen időszakban ezeket az alapelveket a Bv. tvr. tartalmazza.

3.8. A törvényesség elve azokat a leglényegesebb garanciális előírásokat tartalmazza, amelyek a törvényes végrehajtás alappilléreit jelentik.

A büntetés és intézkedés csak a bíróság jogerős határozata alapján, jogszabályban meghatározott módon hajtható végre (Bv. tvr. 1.§ /1/ bek.). A büntetést és az intézkedést az ítéletben, illetőleg a jogszabályban meghatározott tartamban kell végrehajtani (Bv. tvr. 5.§).

A büntetések és az intézkedések végrehajtását a bíróság rendeli el. Az ügyész által elrendelt pártfogó felügyelet végrehajtásáról az ügyész rendelkezik. A végrehajtás a bíróság, a büntetés-végrehajtási szervezet, a rendőrség és az e törvényben meghatározott más szervek feladata, a végrehajtásban más szervek és szervezetek is közreműködnek (Bv. tvr. 3.§).

A szabadságvesztést a büntetés-végrehajtási szervezet hajtja végre. A büntetés-végrehajtási feladatok teljesítésében az állami szervek közreműködnek. A bv. szervezet a büntetés-végrehajtási feladatának segítése érdekében más, nem állami szervekkel és magánszemélyekkel együttműködik (Bv. tvr. 20.§ /1/-/2/ bek.).

A fogvatartottakat és a végrehajtó szerveket a büntetések és az intézkedések végrehajtása során a törvényben meghatározott jogok illetik, és kötelezettségek terhelik.

Az elítélt köteles magát a büntetés, illetve az intézkedés végrehajtásának alávetni (Bv. tvr. 2.§ /6/ bek.). A büntetés-végrehajtási szervezet a törvényben meghatározottak szerint jogosult és köteles kényszert alkalmazni (Bv. tvr. 20. § /3/-/5/ bek.).

A büntetések és az intézkedések végrehajtása felett az ügyészség törvényességi felügyeletet gyakorol (Bv. sztv. 2.§ /3/ bek.). Az EBSZ. 9. pontja is meghatározza, *hogy minden intézetben rendszeres kormányzati vizsgálatot kell tartani, valamint független hatóság általi ellenőrzést kell biztosítani.*

A törvényesség elvéhez tartozik az EBSZ 4. pontjában meghatározott azon előírás is, *hogy az anyagi források hiánya nem indokolhatja az emberi jogokat sértő fogvatartási körülményeket.*

3.9. Az emberi jogok és az alkotmányos alapjogok szükséges mértékű korlátozásának elve kifejezésre juttatja, hogy az elítéltek és a más jogcímen fogvatartottak nem tekinthetők jogfosztott állampolgároknak. Jogaik csak annyiban korlátozottak, amennyiben arra a büntetés, illetve intézkedés végrehajtásához elengedhetetlenül szükség van.

A fogvatartottakkal való bánásmód Alapelveiről szóló határozat 5. pontja szerint: *a bebörtönzésből eredő, bizonyíthatóan szükségessé vált korlátozásokon kívül, minden*

*fogvatartottat megilletik azok az alapvető emberi és szabadságjogok, amelyek szerepelnek az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában, a Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában, valamint a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában és annak Fakultatív Jegyzőkönyveiben, illetve más egyéb jogok, melyeket az ENSZ egyéb egyezményeiben megállapított.*²⁵

Az EBSZ 2. pontja alapján: *a szabadságuktól megfosztott személyek mindazon jogokat megtartják, amelyeket a törvény szerint a szabadságvesztés büntetésüket vagy az előzetes letartóztatásba helyezésüket kimondó határozattal nem vontak meg.* A 3. pont szerint: *a szabadságelvonással sújtott személyekre rótt korlátozásokat a szükséges legkisebb mértékűre kell szorítani, és azoknak a kirovásuk alapjául szolgáló törvényes célokkal arányosnak kell lenniük.*

A Bv. tvr. meghatározza, hogy az elítélttel szemben csak az ítéletben és a törvényben meghatározott joghátrányok alkalmazhatók (Bv. tvr. 2.§ /1/ bek.). A szabadságvesztés végrehajtása alatt az elítéltt elveszti személyi szabadságát, az állampolgári kötelességei és jogai annyiban szünetelnek, illetve korlátozottak, amennyiben erről az ítélet vagy törvény rendelkezik (Bv. tvr. 32.§). Az elítéltt jogképessége nem korlátozott (Bv. tvr. 36.§ /2/ bek.).

3.10. Az emberséges bánásmód, a kínzás, a kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód tilalmának elve a törvényes és humánus büntetés-végrehajtás legfontosabb alappillére.

A bánásmód kérdéseivel több nemzetközi dokumentum foglalkozik. E dokumentumokban meghatározott követelmények beépültek az egyes országok jogrendszerébe.²⁶

Az EBSZ 1. pontja meghatározza, hogy *a szabadságuktól megfosztott személyeket emberi jogaik tiszteletben tartásával kell kezelni.*

A Fogvatartási Alapelvek 1. pontja alapján: *minden fogvatartottat alanyi jogon megillet az emberi méltóságot és értéket tiszteletben tartó bánásmód.*

Az elítéltt emberi méltóságát tiszteletben kell tartani, nem lehet őt kínzásnak alávetni, kegyetlen, embertelen, megalázó bánásmódban részesíteni, rajta orvosi kísérletet vagy beleegyezése nélkül tudományos vizsgálatot vagy kísérletet végezni (Bv. tvr. 21.§ /1/ bek.).

3.11. Az egyenlő bánásmód, a hátrányos megkülönböztetés tilalmának elve egyrészt megköveteli, hogy minden fogvatartottal egyenlően kell bánni, ugyanakkor tiltja a bárminemű hátrányos megkülönböztetést.

Az egyenlő bánásmód és a hátrányos megkülönböztetés tilalmát az előzőekben említett nemzetközi dokumentumok előírásai mellett az ENSZ és az Európa Tanács ajánlásai is tartalmazzák. A fogvatartottakat nem érheti hátrányos megkülönböztetés sem faji, bőrszín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy egyéb nézet, nemzeti vagy társadalmi ere-

²⁵ Alapelvek a fogvatartottakkal való bánásmódról. az ENSZ Közgyűlés 1990. december 14-én elfogadott 45/111. számon kihirdetett határozata /AE/

²⁶ Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, a Kínzás és más Kegyetlen, Embertelen és Megalázó Bánásmódok Elleni Egyezmény, az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságjogok Európai Egyezménye, a Rendfenntartó Erők Tisztviselői Magatartási Kódexe

det, vagyoni helyzet, születés vagy egyéb állapot miatt (AE. 2. pont, AMSZ 6. pont, EBSZ 13. pont). Az elítéltek tekintetében az egyenlő bánásmód követelményét meg kell tartani (Bv. tvr. 2.§ /3/ bek.).

3.12. A jogorvoslati jog érvényesülésének elve a fogvatartottat a végrehajtó szervezet esetleges önkénye, illetve a fogvatartottat jogellenesen hátrányosan érintő intézkedése ellen védi.

Az elítéltet a büntetés és az intézkedés végrehajtása során jogorvoslati jog illeti meg (Bv. tvr. 2.§ /4/ bek.). A fogvatartott a fogva tartásával kapcsolatos ügyében közvetlenül fordulhat a törvényességi felügyeletet gyakorló ügyészhez, valamint az országgyűlési biztosokhoz. A fogvatartott jogorvoslati jogának érvényesüléséről a bv. intézet gondoskodik. Az AMSZ 35. pontja, illetve az EBSZ 70. pontja is meghatározza a panaszjog érvényesülésének elvét.

3.13. A védelemhez való jog elve szorosan kapcsolódik a jogorvoslati jog érvényesülésének elvéhez azáltal, hogy a fogvatartott jogait nem csak személyesen, hanem törvényes képviselője, jogi képviselője, illetve meghatalmazottja útján is gyakorolhatja. Mindez magában foglalja, hogy büntetés-végrehajtási ügyekben védőt is meghatalmazhat.

3.14. A személyiségi jogok védelmének elve a fogvatartottat a kiszolgáltatottság ellen védi. A fogvatartás ténye ugyanis nem járhat együtt azzal, hogy a fogvatartott személyiségi jogai szüneteljenek.

Az elítélt jogosult személyhez fűződő jogainak, így különösen a jó hírének, magánítványnak, a személyes adatainak a védelmére, magánlakásának sértetlenségére (Bv. tvr. 2.§ /2/ bek.).

A fogvatartás során a fogvatartott személyiségi jogainak a védelmét a bv. szervezetnek, illetve a közreműködő más szervezeteknek és személyeknek biztosítaniuk kell.

3.15. Az anyanyelv használatának elve a büntetőeljárás után a büntetés végrehajtása során is érvényesül.

Az elítélt jogosult az anyanyelvén vagy az általa ismert más nyelven megismerni a jogaira és a kötelességeire vonatkozó rendelkezéseket, a magyar nyelv nem tudása miatt hátrány nem érheti. Jogosult továbbá a büntetés végrehajtása során anyanyelvének használatára / Bv. tvr. 2.§ /2/ bek./.

A bv. intézet köteles gondoskodni arról, hogy a fogvatartott a jogaira és a kötelességeire vonatkozó rendelkezéseket az anyanyelvén vagy az általa ismert más nyelven megismerhesse.

4. A szabadságvesztés végrehajtásának feladatai

4.1. A szabadságvesztés végrehajtásának feladatait a szabadságvesztés végrehajtási célja, valamint alapelvei határozzák meg. **A fogvatartottakat egyrészt fogva kell tartani (fogvatartási feladatok), másrészt segíteni kell őket a beilleszkedéshez való felkészülésben (végrehajtási feladatok), ennek érdekében különböző feladatokat kell elvégezni.** A büntetés-végrehajtási szervezet működését lényegében e feladatok folyamatos elvégzése jelenti.

működési feladatok:

fogvatartási feladatok

végrehajtási feladatok

4.2. A szabadságvesztés végrehajtásának alapvető feltétele, hogy a fogvatartottakat a büntetés-végrehajtási intézetekben fizikailag fogva tartsák és az ezzel kapcsolatos feladatokat végrehajtsák. Ezen feladatcsoport alkotja a **fogvatartási feladatokat**.

E feladatok alapvető jellegét az is kifejezi, hogy az AMSZ és az EBSZ is az alapvető rendelkezések után közvetlenül a fogvatartással kapcsolatos feladatokat határozza meg.

A fogvatartási feladatok közé tartoznak a következők:

- a fogvatartottak befogadása és nyilvántartása,
- a fogvatartottak elhelyezése, anyagi és egészségügyi ellátása,
- a biztonságos fogvatartás (őrzés, felügyelet, ellenőrzés),
- a fogvatartottakkal való foglalkozáshoz, valamint munkáltatásukhoz szükséges feltételek biztosítása,
- a fogvatartottak jogai gyakorlásának biztosítása,
- az intézet fenntartása és üzemeltetése.

A fogvatartási feladatok csoportosítását jelenleg a Bv. tvr. 25.§ /1/ bekezdése határozza meg. A Bv. tv. T. ehhez hasonló szabályokat tartalmaz.

4.3. A végrehajtási cél – a beilleszkedés elősegítése – felé irányuló beilleszkedési folyamat első szakaszában (a szabadságvesztés ideje alatt) a fogvatartottakat segíteni kell a beilleszkedésre való felkészülésben. Az erre irányuló feladatok alkotják a **végrehajtási feladatokat**.

A beilleszkedésre való felkészülés során arra kell törekedni, hogy a fogvatartottban kialakuljon a beilleszkedés szándéka, akarata és képessége.

A Bv. tvr. 38.§ /1/ bekezdése alapján: a szabadságvesztés végrehajtásának feladata, hogy fenntartsa az elítélt önbecsülését, fejlessze felelősségérzetét, és ezzel elősegítse, hogy felkészüljön a szabadulása utáni, a társadalom elvárásának megfelelő önálló életre. A Bv. tv. T. hasonlóan szabályoz: a büntetés céljának elérése érdekében elő kell segíteni, hogy az elítélt

a/ az általa elkövetett bűncselekmény társadalomra veszélyességét felismerje, annak következményeit lehetőség szerint enyhítse,

b/ fenntartsa, illetve fejlessze testi és szellemi állapotát, önbecsülését, felelősségérzetét,

c/ képes legyen alkalmazkodni a társadalmi elvárásokhoz, követelményekhez.

A beilleszkedési képességek kifejlesztéséhez többféle tevékenységi lehetőséget kell biztosítani, melyek közül a fogvatartott – egyéni szükségleteinek megfelelően – a neki legmegfelelőbbeket választhatja.

Az AMSZ 59. és 66. pontjai e tekintetben a következőket ajánlják: *vallási foglalkozások, oktatás, szakképzés, gyógyító jellegű foglalkozások, erkölcsi jellemvonások fejlesztése, szociális tanácsadás, testnevelés*. Az EBSZ 103.4. pontja szerint: *amennyiben lehetséges, az alábbiakat kell biztosítani:*

- a/ munka,
- b/ oktatás,
- c/ egyéb tevékenységek,
- d/ felkészülés a szabadulásra.

A 103.5. pont alapján: *a fogvatartottak rezsimje tartalmazhat szociális munkát, orvosi és pszichológusi kezelést is.* A 103.7. pont lehetővé teszi, hogy: *azok a fogvatartottak, akik ezt kívánják, helyreállító igazságszolgáltatási programban vehetnek részt, és helyrehozhatják az általuk elkövetett bűncselekmények következményeit.*

A Bv. tvr. 38.§ /2/ bekezdése akként rendelkezik, hogy: fel kell használni a szükséges gyógyító, oktató, erkölcsi és szellemi erőforrásokat, biztosítani kell a rendszeres munkavégzés feltételeit. A Bv. tv. T. meghatározza, hogy az elítéltek részére – személyiségük fejlesztése érdekében – egyéni és csoportos foglalkozásokat, valamint különféle programokat kell szervezni, illetve biztosítani. A foglalkozások és programok keretében az elítélt részére biztosítani kell különösen

- a/ az alapfokú és középfokú iskolai oktatást, szakmai képzést,
- b/ a művelődési, a szabadidő és sport lehetőségeket,
- c/ a személyiségfejlesztő, gyógyító és rehabilitációs lehetőségeket,
- d/ a szabadulás utáni életre felkészítő programokban való részvétel lehetőségét és az elítéltnak a társadalmi életbe való újbóli részvétele elősegítését,
- e/ a családi kapcsolatok fenntartására, helyreállítására irányuló programokban való részvétel lehetőségét.

Ezeket túl a Bv. tv. T. részletesen meghatározza a fogvatartottak rendszeres munkavégzésének szabályait is.

A magyar büntetés-végrehajtási rendszerben a fogvatartottak beilleszkedésének segítésére, előkészítésére irányuló feladatokat a jogszabályok megfelelően tartalmazzák. Ugyanakkor a rendszer komoly belső ellentmondása, hogy az ehhez szükséges feltételek a legtöbb tekintetben nem kielégítőek. A bv. intézetek – a korábban már említett – infrastruktúrája nem teszi lehetővé, hogy a fogvatartottak túlnyomó többsége a nap jelentős részét ne a zárakban töltsen, hanem különféle, a beilleszkedésüket segítő programokon vehessen részt. A programok szervezéséhez szükséges, megfelelő létszámú és képzettségű személyi állomány sem áll megfelelően rendelkezésre.²⁷ Ilyen körülmények között a fogvatartottak beilleszkedésének segítése – az erre irányuló szándék és erőfeszítések ellenére – elmarad a kívántaktól.

5. A büntetés-végrehajtási rendszer működési szabályai

A modern büntetés-végrehajtási rendszerekben a büntetés-végrehajtás szervezetét és annak működését különböző szintű jogszabályok határozzák meg, amelyek szerves részét képezik a szervezeti és működési rendszernek. A jogi szabályozottság a törvényes végrehajtás alapvető, garanciális feltétele. Jogszabályokban határozzák meg a büntetés-

²⁷ Aleku Mónika – Csordás Sándor – Pacsek József: A fogvatartottak foglalkoztatásának és programlehetőségeinek jelenlegi helyzete. Börtönügyi Szemle, 2006. 1. szám. 65-78. old.

végrehajtás szervezetét és annak működését, a fogvatartottak jogait és kötelezettségeit, a végrehajtás célját, alapelveit, a törvényes és humánus fogvatartás alapvető követelményeit és normáit.

A szabadságelvonással járó büntetések és intézkedések végrehajtását a büntetés-végrehajtási jog, mint a büntető jogterület egyik önálló ága, szabályozza.²⁸ A jogi szabályozottság terén a jogszabályi hierarchia ugyanúgy érvényesül, mint más jogterületeken. A legalapvetőbb rendelkezéseket a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról szóló, többször módosított 1979. évi 11. törvényerejű rendelet (Bv. tvr.), valamint a büntetés-végrehajtási szervezetről szóló 1995. évi CVII. törvény (Bv. sztv.) határozza meg. A végrehajtás rendjét és módját számos miniszteri rendelet szabályozza.²⁹

A működés rendjét és az egyes tevékenységek, feladatok végrehajtásának részletes szabályait a büntetés-végrehajtás országos parancsnoka, valamint a bv. intézetek parancsnokai által kibocsátott belső rendelkezések (házirend, intézkedések, parancsok stb.)³⁰ normatív jelleggel szabályozzák.

A büntetés-végrehajtási rendszer működésére, annak jogi szabályozottságára szükségszerűen hatással vannak az emberi jogokkal kapcsolatos nemzetközi egyezmények, valamint a fogvatartás rendjére és módjára vonatkozó ENSZ és Európa Tanács által kiadott határozatok és ajánlások is.

A nemzetközi egyezmények közül kiemelt jelentőségük van a következőknek: az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, ENSZ 1948.; a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, ENSZ 1966., kihirdette: az 1976. évi 8. tvr.; az Európai Emberi Jogi Egyezmény, Európa Tanács (ET) 1950., kihirdette: az 1993. évi XXXI. tv.; az Európai Szociális Charta, ET 1961/66., kihirdette: az 1999. évi C. tv.; a Kínzást Tilalmazó Nemzetközi Egyezségokmány, ENSZ 1984., kihirdette: az 1988. évi 3. tvr.; a Kínzás Elleni Európai Egyezmény, ET 1987., kihirdette: az 1995. évi III. tv.; a Gyermek jogairól szóló Egyezmény, ENSZ 1989., kihirdette: az 1991. évi LXIV. tv.; a Rendfenntartó Erők Magatartási Kódexe, ENSZ 1979.

28 A büntetés-végrehajtási rendszer működését a kifejezetten büntetés-végrehajtási tárgyú jogszabályokon túl természetesen más jogterületek jogszabályai is meghatározzák, illetve befolyásolják. Hiszen a büntetés-végrehajtás ugyanúgy része a társadalomnak, mint bármely más szervezet. Ilyen jogszabályok például: a Büntető Törvénykönyv, a Büntetőeljárás törvény, az egészségügyről szóló törvény, a pénzügyi és számviteli törvények, a Munka Törvénykönyve stb.

29 A jelenleg hatályos fontosabb rendeletek a következők: a kényszergyógykezelés és az ideiglenes kényszergyógykezelés végrehajtásáról szóló 9/1979. (VI. 20.) IM r., a bv. intézetek kijelöléséről szóló 21/1994. (XII. 30.) IM r., a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól szóló 6/1996. (VII. 12.) IM r., a bv. intézetekben fogvatartottak fegyelmi eljárásáról szóló 11/1996. (X. 15.) IM r., a fogvatartottakkal kapcsolatos kártérítési eljárás szabályairól szóló 13/1996. (XII. 23.) IM r., a szabadságvesztés kezdő és utolsó napjának megállapításáról szóló 17/1997. (V. 9.) IM r., a büntetés-végrehajtási szervezet Szolgálati Szabályzatáról szóló 21/1997. (VII. 8.) IM r., a fogvatartottak egészségügyi ellátásáról szóló 5/1998. (III. 6.) IM r., az elzárás, illetőleg a pénzbírságot helyettesítő elzárás végrehajtásának részletes szabályairól szóló 7/2000. (III. 29.) IM r., a büntető ügyekben hozott határozatok végrehajtása során a bíróságokra és egyéb szervekre háruló feladatokról szóló 9/2002. (IV. 9.) IM r., a Börtönlelkész Szolgálatról szóló 13/2000. (VII. 14.) IM r.

30 Lásd: Csordás Sándor: A rend lelke (A bv. intézetek belső szabályairól). Börtönügyi Szemle, 1997. 3. szám. 38-48. old.

A fogvatartottakkal való bánásmóddal kapcsolatban az ENSZ és az Európa Tanács több határozatot és ajánlást bocsátott ki, amelyek nem kötelező jellegűek ugyan, de a modern büntetés-végrehajtási rendszerrel rendelkező országokban a jogalkotás során és a napi gyakorlatban alkalmazzák azokat.

Ezek közül a legfontosabbak a következők: Minimum irányelvek a letartóztatott személyekkel való bánásmódról, ENSZ 1955.; az ET 2/2006. számú ajánlása az Európai Börtönszabályokról; Alapelvek a fogvatartottakkal való bánásmódra, ENSZ 45/111/1990. sz. határozat; az Európa Parlament A4-0369/1998. sz. határozata az Európai Unión belüli fogvatartási körülményekről. Ezen általános jellegű dokumentumok mellett a fogvatartás és a fogvatartottakkal való bánásmód egyes területeiről számos ENSZ és ET határozat és ajánlás jelent meg.³¹

A magyar büntetés-végrehajtási joganyag a Bv. tvr. 1979-ben történt kodifikációja óta napjainkig – különösen a Bv. tvr.-nek az 1993. évi XXXII. törvénnyel történt novelláris módosításával – szellemiségében fokozatosan felzárkózott a fejlett büntetés-végrehajtási rendszerek büntetés-végrehajtási jogához. A továbbfejlesztés érdekében viszont mindenképpen szükséges egy új büntetés-végrehajtási törvény megalkotása, amely évek óta folyamatban van.

31 Ezek közül a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság szakkönyvtárában magyar nyelvű fordításban a következők találhatók meg: ET 25/1966. sz. határozata a 21 év alatti bűnelkövetők rövid tartamú kezeléséről; ET 26/1966. sz. határozata a börtönszemélyzet státuszáról, felvételéről és oktatásáról; ET 5/1967. sz. határozata az elítéltekre és a börtönközösségekre vonatkozó személyiségközpontú kutatásról; ET 24/1968. sz. határozata a bv. intézetek irányító fokozatú személyzetének státuszáról, kiválasztásáról és oktatásáról; ET 17/1973. sz. határozata a felnőtt bűnelkövetők rövid tartamú kezeléséről; ET 24/1973. sz. határozata a bűnelkövetőkkel végzett csoportos és közösségi munkáról; ET 25/1975. sz. határozata a büntetés-végrehajtási munkáltatásról; ET 2/1976. sz. határozata a hosszú tartamú büntetésüket töltő elítéltek kezeléséről; ET 10/1976. sz. határozata az alternatív büntetésekről; ET 11/1980. sz. ajánlása a bírósági tárgyalás alatti fogvatartásról; ET 16/1982. sz. ajánlása a rövid tartamú eltávozásról; ET 17/1982. sz. ajánlása a veszélyes fogvatartottak kezeléséről; ET 12/1984. sz. ajánlása a külföldi fogvatartottak kezeléséről; ET 12/1989. sz. ajánlása a börtönművelésről; ET 6/1993. sz. ajánlása a HIV fertőzöttek kezeléséről; ENSZ 1994. évi ajánlása az előzetesen letartóztatottak Fogvatartási Szabályzatáról; ET 12/1997. sz. ajánlása a börtönszemélyzetről; ET 7/1998. sz. ajánlása a fogvatartottak egészségügyi ellátásáról; ET 22/1999. sz. ajánlása a börtönök túlszűfolttságáról, ET 13/2003. sz. ajánlása a médiával való kapcsolatokról; ET 22/2003. sz. ajánlása a feltételes szabadságra bocsátásról; ET 23/2003. sz. ajánlása az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt kezeléséről.

Felhasznált irodalom

Aleku Mónika—Csordás Sándor—Pacsek József: A fogvatartottak foglalkoztatásának és programlehetőségeinek jelenlegi helyzete. Börtönügyi Szemle 2006. 1. szám

Ádám Attila: A nyitottság elvének érvényesülése a gyakorlatban. Börtönügyi Szemle, 2005. 1. szám

Balogh László—Horváth Tibor: Büntetés-végrehajtási jog I. kötet. BM Könyvkiadó, Budapest, 1983.

Büntetés-végrehajtási jog. 3. kiad. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2003.

Csordás Sándor: A rend lelke. (A bv. intézetek belső szabályairól.) Börtönügyi Szemle, 1997. 3. szám

Csordás Sándor: A büntetés-végrehajtás tanulmányozása Németországban. Börtönügyi Szemle, 2001. 4. szám

Farkas Ákos: A büntetés-végrehajtási jog helye a tudományok rendszerében. Börtönügyi Szemle, 2005. 1. szám

Gláser István: A szabadságvesztés végrehajtása. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1975.

Gönczöl Katalin: A „rehabilitációs ideológia” csödjé – börtönreformok az amerikai kontinensen. Jogtudományi Közöny, 1977. 12. szám

Lebujos Imre: Az előzetesen letartóztatottak pszichés problémái, különös tekintettel a deprivációkra. Börtönügyi Szemle, 2006. 2. szám

Lőrincz József—Nagy Ferenc: Börtönügy Magyarországon. BVOP, Budapest 1997.

Lőrincz József: A „nevelés-gondolat” a XX. századi hazai börtönügyben – jogász szemmel. Börtönügyi Szemle, 2006. 3. szám

Mezei Barna: Az elitéltek osztályozása a 19. század utolsó harmadában. Börtönügyi Szemle, 2004. 3. szám

Pál László: Nevelés a büntetés-végrehajtásban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976.

Ruzsonyi Péter: A kriminálpedagógia lehetősége a börtönadaptáció és a társadalmi integrálódás érdekében. Börtönügyi Szemle, 2006. 2. szám

Vígh József: A büntető igazságszolgáltatás néhány alapelve. Börtönügyi Szemle, 2004. 2. szám

Vígh József: Okság és determináció a természettudomány és a bűnözés világában. Börtönügyi Szemle, 2005. 2. szám

Vókó György: Magyar büntetés-végrehajtási jog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 2006.

Vókó György: A börtönviszonyok jogi szabályozásának főbb alapelvei. Börtönügyi Szemle, 2003. 3. szám